

Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень
УДК 340.11

Войтенко Дмитро Олександрович

*кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Войтенко Дмитрий Александрович

*кандидат философских наук, ассистент кафедры философии
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Voitenko Dmytro

PhD in Philosophy, Assistant of the Department of Philosophy

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0002-5608-9230

ПРАВОВА КУЛЬТУРА: ЕВОЛЮЦІЯ СУТНОСТІ ТА СТРУКТУРИ

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА: ЭВОЛЮЦИЯ СУЩНОСТИ И

СТРУКТУРЫ

LEGAL CULTURE: EVOLUTION OF ESSENCE AND STRUCTURE

Анотація. Стаття спрямована на осмислення методології соціально-філософського дослідження правової культури в її сутнісному, структурному і функціональному вимірах з метою з'ясування її соціальної ролі та генези її елементів правової культури. Обґрунтовується актуальність аналізу правової культури стосовно нової соціокультурної парадигми. Правова культура розглядається в контексті аксіологічного аналізу змісту правостворюючих принципів як індикаторів ступеня її розвиненості.

Різні типи правової культури п відбивають свідоме осмислення громадянами ціннісного змісту свободи і прав особистості. Правова культура – специфічний спосіб людського буття в сфері права, якій

втілений в правове життя суспільства та професійну культуру публічно-владних суб'єктів. Вона засновує ментально-духовну сторону усієї правової системи суспільства і правосвідомість, правові відносини, правопорядок, усі форми юридичної діяльності. Вона регулює людську поведінку, погоджуючись із соціокультурними, історичними особливостями суспільства, виступає вагомим інструментом становлення соціальної стабільності.

Осмислення правової культури пов'язано з демократичним транзитом суспільства к сучасній соціокультурній парадигмі та нового типу правових відносин.

Звертається увага на невирішені проблеми формування і функціонування правової культури в мінливих умовах демократичної трансформації суспільства – тенецу її структури, пріоритети побудови елементів її структурної ієрархії, співвіднесення з принципами права, як її ідеологічною основою. Ще більш значущою є проблема визначення зв'язку правової культури з вимогами правової етики в умовах «етизації» функціонування владних структур в їх взаємовідносинах з громадянами та інститутами громадянського суспільства. Тому, правова культура підлягає вивченню в її сутнісній і функціональній взаємодії з правової етикою. В епоху використання мережі Інтернет, інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), соціальних мереж, електронного публічного управління, «цифровізації» було неминуче порушено питання про фактор їх впливу на правову свідомість і правову культуру.

Ключові слова: *правова культура, структура правової культури, функції правової культури, правова етика, юридична наука.*

Анотація. *Стаття направлена на осмысление методологии социально-философского исследования правовой культуры в ее сущностном, структурном и функциональном измерениях с целью*

выяснения ее социальной роли и генезиса ее элементов правовой культуры. Обосновывается актуальность анализа правовой культуры относительно новой социокультурной парадигмы. Правовая культура рассматривается в контексте аксиологического анализа содержания право-утверждающих принципов как индикаторов степени ее развитости.

Различные типы правовой культуры и отражают сознательное осмысление гражданами ценностного содержания свободы и прав личности. Правовая культура – специфический способ человеческого бытия в сфере права, которой воплощен в правовую жизнь общества и профессиональную культуру публично-властных субъектов. Она основывает ментально-духовную сторону всей правовой системы общества и правосознание, правовые отношения, правопорядок, все формы юридической деятельности. Она регулирует человеческое поведение, соглашаясь с социокультурными, историческими особенностями общества, выступает весомым инструментом становления социальной стабильности.

Осмысление правовой культуры связано с демократическим транзитом общества к современной социокультурной парадигме и нового типа правовых отношений.

Обращается внимание на нерешенные проблемы формирования и функционирования правовой культуры в меняющихся условиях демократической трансформации общества - генеза ее структуры, приоритеты построения элементов ее структурной иерархии, соотнесение с принципами права, как ее идеологической основой. Еще более значимой является проблема определения связи правовой культуры с требованиями правовой этики в условиях «этизации» функционирования властных структур в их взаимоотношениях с гражданами и институтами гражданского общества. Поэтому, правовая культура подлежит изучению в ее сущностной и функциональном взаимодействии с правовой этикой. В

эпоху использования сети Интернет, информационно-коммуникативных технологий (ИКТ), социальных сетей, электронной публичного управления, «цифровизации» было неизбежно затронут вопрос о факторе их влияния на правовое сознание и правовую культуру.

Ключевые слова: правовая культура, структура правовой культуры, функции правовой культуры, правовая этика, юридическая наука.

Summary. *The article aims at understanding the methodology of the socio-philosophical study of legal culture in its substantive, structural and functional dimensions, with a view to clarifying its social role and the genesis of its elements of legal culture. The relevance of the analysis of legal culture in relation to the new sociocultural paradigm is justified. Legal culture is viewed in the context of an axiological analysis of the content of the law-affirming principles as indicators of its degree of development.*

Various types of legal culture reflect a conscious understanding by citizens of the value of individual freedom and rights. A legal culture is a specific form of human existence in the sphere of law, which is embodied in the legal life of society and the professional culture of public authorities. It bases the mental and spiritual side of the entire legal system of society and legal awareness, legal relations, legal order, all forms of legal activity. It regulates human behavior, accepts sociocultural and historical particularities of society, and is a powerful tool for building social stability.

Understanding the legal culture is linked to the democratic transition of society towards a modern sociocultural paradigm and a new type of legal relationship.

Attention is drawn to the unresolved problems of the formation and functioning of a legal culture in the changing conditions of democratic transformation of society - the genesis of its structure, the priorities of building the elements of its structural hierarchy, and the correlation with the principles of

law, as its ideological foundation. Even more significant is the problem of determining the connection of legal culture with the requirements of legal ethics in conditions of «ethics» functioning of power structures in their relations with citizens and institutions of civil society.

Therefore, legal culture is to be studied in its substantive and functional interaction with legal ethics. In the era of the use of the Internet, information and communication technologies (ICT), social networks, electronic public management, «digital» the question of their influence on legal consciousness and culture were inevitably raised.

Key words: *legal culture, structure of legal culture, functions of legal culture, legal ethics, legal science.*

Постановка проблеми. Сучасне осмислення правової культури пов'язано з демократичним транзитом суспільства до сучасної соціокультурної парадигми, оновленого типу правових відносин.

Принципи соціальної організації та взаємодії влади і громадянського суспільства, що утвердилися в західних моделях, відбито у відповідних типах правової культури, підставою якої є свідоме осмислення громадянами ціннісного змісту свободи особистості і прав людини. Правова культура – специфічний спосіб людського буття в сфері права та важливий аспект загальнолюдської культури, якій втілений в повсякденне правове життя населення та професійну культуру публічно-владних суб'єктів. Правова культура становить внутрішню, ментально-духовну сторону усієї правової системи суспільства і глибоко пронизує праву матерію – правосвідомість, правові відносини, законність, правопорядок, правотворчу, правозастосовну та інші форми юридичної діяльності, регулює людську поведінку, погоджуючись із соціокультурними, історичними особливостями різних етносів, виступає вагомим інструментом становлення соціальної стабільності.

Аналіз досліджень і публікацій. Правова культура, як міждисциплінарна проблематика, досліджувалася з соціально-філософських позицій [1, с. 182–190], в аспекті проблеми її концептуалізації [2, с. 316–320], в зв'язку з дією системи соціальних норм [3], як умова формування правової держави [4; 5, с. 84–87.]. Проблематика вписувалася в аналіз різних систем традицій, як елементів національних культур [6, с. 129–132]. Феномен правової культури аргументовано оцінюється як фактор стабілізації сучасного суспільства [7, с. 187–189]. Аналіз правової культури як соціологічної категорії, зміст її поняття та особливості реалізовані в рамках соціологічного підходу [8]. Моніторинг стану правосвідомості і правової культури особистості розглянуто з позицій державного управління [9, с. 160-167]. Змістовний аналіз категорії правової культури започатковано в її порівнянні з суміжним поняттям правового менталітету [10] і правової свідомості [11, с. 8–12]. Правова модернізація і універсалізація права, зближення правових систем Європи зумовили аналіз як особливостей та узагальнення змісту основ європейської правової культури [12, с. 33–36], так і трансформації правової культури в умовах глобалізації [13].

Зміст поняття правової культури, її структура і функції традиційно тлумачать протягом десятиліть як «якісний стан правового життя суспільства» [14, с. 95]. Суттєво не відрізняється її визначення в сучасних українських виданнях [15, с. 483–486]. Проте, трьома десятиліттями раніше, З.Ч. Чікеєва резонно зауважила, що, розглядаючи правову культуру тільки в цьому аспекті, ми характеризуємо лише її зовнішню форму; внутрішнє ж її зміст полягає в розвитку самої людини [16, с. 47].

У дослідженнях правової культури застосовано філософський підхід, характерний для українського філософське-правового дискурсу [17; 18; 19].

Філософський підхід до правової культури логічне поєднаний з філософією права, так, як саме в її царині виражено більшість культурологічних ідей [20, с. 4–18].

До невирішених або частково вивчених проблем формування і функціонування правової культури в мінливих умовах демократичної трансформації суспільства можна віднести питання генези її структури, визначення пріоритетів елементів її структурної ієрархії, співвіднесення з її ідеологічним компонентом – принципами права. Ще більш значущою є проблема зв'язку правової культури з вимогами правової етики в умовах «етизації» функціонування владних структур в їх взаємовідносинах з громадянами та інститутами громадянського суспільства.

Дослідники закономірно звертали увагу на моральні основи правової діяльності в усіх сферах і, особливо, у публічному управлінні. Це підштовхнуло до перших дослідів закономірностей взаємозв'язку правової культури і правової етики [21]. В епоху мережі Інтернет, інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), соціальних мереж, електронного публічного управління, «цифровізації» неминуче порушено питання про фактор їх впливу на правову свідомість і правову культуру [22, с. 52-54].

Мета статті – осмислити методологію соціально-філософського дослідження правової культури в її сутнісному, структурному і функціональному вимірах з метою з'ясування її соціальної ролі; уточнити генезу складників правової культури в контексті аксіологічного змісту правостворюючих принципів як індикаторів ступеня її розвиненості; мотивування аналізу її суті у функціональній взаємодії з правовою етикою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування правової культури в її повномасштабному обсязі відноситься до кінця XVIII – початку XIX ст. Культура взагалі і ціннісна проблематика, в тому числі і те, що стосувалося права, стали предметом спеціального наукового розгляду. У цей період започатковані позиції різних шкіл права, набувають популярності ідеї про невід'ємні права і свободи людини, закладаються основи формування концепції природного права. У 60-і рр. XIX ст. виникають спроби розробити нову систему правової культури і заснувати

конституцію. Культура взагалі і ціннісна проблематика, в тому числі і те, що стосувалося права, набули статусу предмету спеціального наукового розгляду. В рамках нового юридичного мислення розвиваються основні уявлення про неї [23; 24; 25]. Предметом аналізу стала сутність феномена культури, її структура і місце, яке вона займає в системі правових явищ.

Тлумачення правової культури як особливого якісного стану правового життя відносять до ХХ століття. У цей період виховання людини зволило активного впливу на суспільну свідомість, її ідеологізацію. Вивчення правової культури здійснювалося з позиції прикладних юридичних питань, однак, меншою мірою – з урахуванням соціально-філософського контексту проблеми.

Слід відзначити, що правові традиції світу надають неоднозначне тлумачення і використання досліджуваного поняття. Наприклад, в США концепція правової культури вперше використана істориками права в середині 1980-х років, а відповідне словосполучення з'явилося під впливом критичних юридичних досліджень, що підкреслювали невизначеність права і його роль в соціальних змінах. М. Улемар помітила, що цьому поняттю немає еквівалента в інших правових історіографіях. Наприклад, його французький переклад – «culture juridique» – відноситься тільки до теоретичних знань професійних юристів [26].

Правова культура тісно пов'язана з діяльнісним коренем особистості, відображаючи її сутність: «... в діяльності людини в соціокультурному просторі вона становить той компонент, за допомогою якого знаходить своє практичне вираження культурно-історична самобутність народу» [27, с. 198]. Іншими словами, правова культура являє собою процес і результат творчості людини в сфері права, що характеризується створенням і затвердженням правових цінностей. У цьому сенсі особистість виступає носієм і діяльною формою реалізації правової культури, а остання, в свою

чергу, являє суб'єктивно вироблений індивідом рівень оволодіння правом в конкретному виді діяльності.

Сучасний етап характеризується виробленням цілісної концепції правової культури на основі розвитку попередніх юридичних знань і традицій. Формування понятійного апарату, що відображає реалії сучасного суспільства, дозволяє по-новому побачити феномен правової культури, оцінити її роль в процесі соціалізації особистості, правової цивілізованості і еволюції суспільства.

В сутнісному плані правова культура сприймається як якісний стан правового життя суспільства – комплекс регуляторів і цінностей, на основі яких вибудовується реально існуючий в суспільстві правопорядок і відображення правового стану особистості, як процес і результат творчої діяльності людини в сфері права, що характеризується створенням і затвердженням правових цінностей.

Правова культура є специфічним способом людського буття в сфері права, одним з аспектів загальнолюдської культури, втіленим в праві та юридичній практиці. Вона містить в своєму змісті правову культуру населення, особливо – публічних службовців. Правова культура становить внутрішню, ментально-духовну сторону правової системи суспільства і пронизує право, правосвідомість, правові відносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосовну і будь-які інші правові форми діяльності суб'єктів в публічно-правовій і приватній сферах, впливає на поведінкові алгоритми суб'єктів права, погодившись з соціокультурними, історичними особливостями різних етносів, функціонує інструментально для збереження стабільності соціуму.

Серед проблем правової культури істотною залишається формула її *структури*. Будучи частиною культури в цілому, вона включає складний комплекс явищ правової дійсності. До її структурних елементів дослідники відносять позитивне право (законодавство), правові відносини, законність і

правопорядок, правову поведінку, суспільну правосвідомість і показники правомірності діяльності суб'єктів, законотворчу, правозастосовну та інші види практик, що належать до правової сфери суспільства, юридичну науку і освіту.

Звісно ж, що рівень правової культури характеризує не кожен правову поведінку. Цей термін семантично тяжіє до сприйняття такої поведінки як правомірної. Однак, в правовій сфері активність її суб'єктів характеризується двома антиподами: вона може бути і формально правомірною (в т. ч. об'єктивно неправомірним діянням), і неправомірною (правопорушенням, зловживанням правами). Тому правомірність поведінки, як індикатор правової культури особистості, варіюється в межах поняття «юридично значуща поведінка» [28, с. 936-940].

На визначення статусу проблеми структури правової культури впливають структурний і функціональний підходи. В рамках першого розрізняють зміст і рівні правової культури. Її зміст визначається спрямованістю правової ідеології, правової політики. Звісно ж, що змістовно права культура проявляється у всіх без винятку елементах правової системи суспільства, як проявах правової реальності. Крім того, неприпустимо тримати за межами правової культури такі компоненти, як правові доктрини, професійну правову практику, всі види юридичної діяльності, як в приватній, так і в публічно-правовій сферах. Крім того, неприпустимо ігнорування правової інформації. Вивчення впливу останньої наполегливо вимагає інтенсивна інформатизація майже усіх сфер сфери суспільства, включаючи правову. До структури правової культури обґрунтовано включення й системи правових цінностей, показники розвитку суспільства в правовій сфері – юридичній теорії, доктринах та практиці.

Крім того, структурний підхід дозволяє досліджувати правову культуру як єдність двох підсистем: субстанціональної та функціональної.

У першому випадку мова йде про фіксацію правового досвіду суспільства, про правові теорії і ідеї; у другому мається на увазі процес оформлення цього досвіду на практиці, в реальній правовій діяльності [29].

Правова наука, юридична освіта і правова реальність, перетворюються в правову дійсність. Вони є основними компонентами правової культури суспільства, між якими, як було показано, існує закономірний генетичний зв'язок. Розуміння такого зв'язку дає, по-перше, можливість відійти від різних розпливчастих визначень критеріїв правової культури на кшталт «рівнів, ступеня, переваги» і перейти до об'єктивних показників. Кажучи про матеріальний зміст та форми правової культури, правової реальності, варто зазначити, що їх культурність залежить від того, наскільки результати практично діючих суб'єктів відповідають позиціям правової науки або просуваються до них, шляхом зміни практичного мислення через нормально функціонуючу в країні систему юридичної освіти. По-друге, дослідження генетичного зв'язку підводить до розуміння того, що вади одного з компонентів правової культури ускладнюють її продуктивну динаміку в цілому.

В теорії правової культури останніх десятиліть не завжди чітко позначалися критерії віднесення різнорідних соціально-правових явищ до обсягу її поняття, будувалася їх ієрархія, пріоритети і генетичний зв'язок між її елементами. Так, в її структуру традиційно для позитивістського розуміння включалися: стан суспільної правосвідомості; законність, що розуміється як безальтернативне слідування приписам будь-якого закону і заснованому на ньому правопорядку; досконалість змісту і форми законодавства, роботи суду, прокуратури тощо [30, с. 150–151]. До правової культури відносили компоненти юридичної дійсності, які виконують роль еталонів поведінки – право, законність і правопорядок, правомірну діяльність суб'єктів [31, с. 152]. Ключовими компонентами вважали правову свідомість населення, правову діяльність і розвиненість системи юридичних

актів [32, с. 323–337], стан позитивного права (законодавства) і правової діяльності – правотворчої, правозастосовної; правомірну поведінку, виконання вимог законності і стан правопорядку [33, с. 95]. Аналогічні визначення складу правової культури відбито в нещодавніх дослідженнях [34, с. 79; 35, с. 127; 36, с. 111].

Такий підхід міг лише показатися для науки вдалим, залучаючи до правової культури елементи за позитивістським принципом та описуючи лише доступну для огляду виявлену суть.

В науці залишилося питання розстановки пріоритетів і визначення головних, смислових компонентів правової культури. Аналіз властивостей правової реальності дозволив А.В. Петрову розмістити їх в порядку «правова наука – юридична освіта – правова реальність», між якими існує закономірний генетичний зв'язок, що перетворює їх на «правову дійсність». Аналіз зв'язку дає, по-перше, можливість піти від різних розпливчастих визначень критеріїв правової культури на кшталт «рівнів», «ступеня», «переваг» та ін. і перейти до об'єктивно фіксованих показників. Якщо говорити про матеріальну складову правової культури, то прояв їх право-культурного змісту залежить від того, наскільки процес та результати діяльності суб'єктів відповідають позиціям правової науки або просуваються до них, шляхом зміни практичного мислення через нормально функціонуючу в країні систему юридичної освіти. По-друге, дослідження генетичного зв'язку підводить до розуміння того, що дефекти одного з компонентів правової культури унеможливають її продуктивний розвиток в цілому [37, с. 167-173].

Правова культура – це більш високий рівень розвитку та стану правових явищ в порівнянні з будь-якими формами прояву антикультури.

Зміст правової культури не зводиться до суб'єктивного почуття про цінності в праві, оскільки йому можуть бути протиставлені уявлення про

правові цінності інших суб'єктів. Вважаємо, що зміст правової культури має свої об'єктивні підстави.

Для визначення структури правової культури є значущими кілька важливих обставин: 1) її об'єктивною підставою є правова реальність як цілеспрямована предметна соціальна діяльність, в ході якої створюються і з'єднуються всі юридичні явища суспільства. В рамках цієї діяльності формується і відтворюється на більш якісному рівні правова культура суспільства; 2) вона здатна відбуватися не в силу закликів її підвищувати, а внаслідок цілеспрямованих дій та стремлінь до перетворення правової дійсності, до генерації (продукування) сутнісних сторін права; 3) її елементи ніким не надаються і в принципі їх неможливо отримати ззовні. Правова культура – суперечливий процес поступового накопичення в правовій реальності раціонального, що створюється і підтримується суб'єктами, які мають практичні правові цілі для досягнення соціально значущих завдань, залежить від їх свідомості особливого роду – правового практичного мислення, яке, набуваючи форму волі, втілюється в конкретних правових процесах : актах законотворчості, будь-яких юридичних діях суб'єктів, їх правовій активності, правовідносинах, актах тлумачення правових норм.

У соціумі, однак, з'являються суб'єкти, соціальні інститути, які спеціалізуються на пізнанні правової реальності і вироблення знань про неї. Найвищою формою такого знання, яке свідомо ставить за мету пізнання істотного і закономірного в правовій реальності, стає юридичне раціональне знання в статусі *правової науки*. Вона закономірно посідає чільне місце в структурі та ієрархії елементів правової культури, оскільки накопичується та примножується в процесі історичного розвитку як система знань про правову дійсність, втілених в науковий понятійний апарат, відбиває сукупність духовних цінностей, що визначають прогрес в правовій сфері суспільства. Своїм потенціалом правова наука переводить хаотичну правову свідомість, суперечливі правові уявлення буденного,

ірраціонального рівня на рівень раціонального осмислення, пояснення та аналізу правової реальності.

Очікуване застереження полягає в тому, що юридична наука виконує цю місію в структурі правової культури в певному політичному середовищі конкретного політико-правового режиму, де багато в чому вона може залежати від інститутів влади і правової обґрунтованості застосування нею юридично примусових ресурсів. Правова наука, що повністю залежна від публічної влади, не в змозі функціонувати як справедливий, соціально виправданий і, тому, вирішальний компонент правовій культурі.

Головний канал трансляції понятійного апарату правової науки на рівень правового практичного мислення – *фахову юридичну освіту*, яка визначає стан і спрямованість практичного мислення юристів-професіоналів. Вона є компонентом правової культури суспільства, що опосередкує зв'язок науки і правового практичного мислення.

Не менш важливим є *функціональний* підхід до структури правової культури. Вище згадувалося, що статус проблеми правової культури багато в чому визначає не тільки структурний, а й функціональний підхід до її структури. Його основний зміст полягає в виявленні ролі, яку відіграє правова культура з точки зору діяльності суб'єктів права, як її елементів. Критерієм цього виду діяльності виступає в даному випадку її відповідність набору вищих ціннісних правових характеристик. Функціональна інтерпретація феномена правової культури дозволяє декларувати наявність зв'язку її змістовного аспекту зі ступенем розвиненості соціальних якостей учасників правовідносин, констатувати активний характер перетворюючої діяльності людського мислення в галузі правової культури.

Ієрархія компонентів правової культури визначає характер генетичних зв'язків між ними. З іншого боку, вони пояснюють зміст і логіку функцій правової культури, перш за все – пізнавальне-перетворювальної, зв'язок якої з головним компонентом культури – правовою наукою –

найбільш очевидний. Право-регулятивна функція забезпечує стійкість, динамізм і ефективне функціонування всіх компонентів правової системи суспільства. Змістовні компоненти – правові норми і принципи, правові традиції та ідеали – сприяють соціальної консолідації в утвердженні конституційного демократичного устрою суспільства на основі правових нормативів в приватній і публічній сферах. Комунікативна функція забезпечує спілкування громадян у правовій сфері, активно впливає на право-комунікативні процеси. Прогностична функція правової культури охоплює, перш за все, правотворчу (наукове прогнозування і планомірність у сфері законодавчої діяльності) і сферу правореалізації, налаштовуючи суспільство на пошук засобів зміцнення усталеного правопорядку, заохочує до правомірної поведінки осіб, стимулює їх правову активність та прагнення до осмислення напрямів динаміки законодавства та правової системи в цілому.

Функціональний аспект інтерпретації правової культури втрачає сенс без його зв'язку з правовими цінностями, пізнаваними в рамках аксіологічного підходу до аналізу проблеми.

Якщо зміст функціонального підходу до правової культури полягає в з'ясуванні значимості її соціально-рольових характеристик, то головним критерієм правової культури стає відповідність її структурних елементів та форм цінностям, що втілені в принципах права.

Більшість дослідників позитивно оцінюють *аксіологічний* підхід до розуміння правової культури, який передбачає інтерпретацію правової культури як системи норм і цінностей: цей феномен трактується як система правових цінностей, що знаходиться в динаміці (правосвідомість, правова наука, законодавство, правопорядок, юридична діяльність). Аксіологічний підхід ґрунтується на філософському вивченні ціннісного змісту правової культури, що дає можливість визначити її соціальні підстави, властивість її нормативності, духовні та етико-правові аспекти.

Важливим є те, що аксіологічний (ціннісний) розгляд дозволяє простежити зв'язок правової культури і моральності членів суспільства, без чого правова культура просто неможлива. Однією з причин невисокої правової культури сучасного суспільства є низький рівень моральної культури, часто – моральна аномія, як основа правової «антикультури». В таких умовах можна констатувати лише реальну основу для дисфункцій правової культури, як населення, так і суб'єктів публічної влади, державних службовців, їх професійної деформації. Не випадково активована робота з подолання етико-правової занедбаності публічної служби, як не лише юристів, але і всіх видів публічної служби – від депутата до чиновника муніципального органу влади.

З урахуванням змісту аксіологічних параметрів правової культури її можна визначити, як комплекс цінностей, та заснованої на них системи етико-правових регуляторів, що стають основою реальної побудови сталого правопорядку.

Правова аксіологія в прикладному значенні для правової культури веде до дослідження того елемента її структури, який виступає індикатором ступеня її розвиненості – фундаментальних правоутворюючих принципів. У їх числі – принципи свободи, правової рівності та справедливості, які становлять якісну визначеність, суть і специфіку соціального інституту права, забезпечують доцільність і ефективність правових систем, змін і корективів їх розвитку. Названі принципи були виділені і чітко зафіксовані ще в XVIII ст. представниками ліберально-просвітницької концепції права. Їх виділення і дотримання можна вважати найбільшим завоюванням правової культури.

Свобода, рівність і справедливість не вводяться законодавчо і не є результатом рефлексивно-вольових процедур прийняття і виконання «хороших» законів, до складу яких всі вони з необхідністю включені. Навпаки, зазначені феномени вкорінені, вписані в саму соціальну дійсність,

в силу чого володіють виключно об'єктивною значимістю. Вони складають серцевину, істотну суть права, яке вимагає суб'єктивно-вольового виразу в формі законів, указів і інших нормативних актів. Таким чином, перш, ніж бути зафіксованими суб'єктивно (в законі), свобода, рівність і справедливість присутні в соціальній реальності об'єктивно, як соціальна якість дійсності, а не суб'єктивний розсуд і побажання благ від законодавця.

Крім того, справедливість, свобода і рівність представляють явища взаємопов'язані і взаємообумовлені. Ці фундаментальні принципи утворюють вершини трикутника, що лежить в основі права як соціального інституту. Жодну з них не можна ущемити без шкоди для інших. А всеосяжна повнота реалізації даних принципів, їх загальність і повноцінний захист державою є оптимальним показником досягнутого суспільством якісного рівня правової культури.

Природно-правові підстави права і влади юридично оформлені у міжнародних стандартах, що покладені в основу системи прав і свобод людини. Останні виступають як сутнісні елементи правової культури. Через права, свободи і обов'язки індивіда розкривається особистісний (поведінковий) потенціал правової культури. Не тільки стандарти прав, свобод і обов'язків, а й формалізовані в нормах права моделі поведінки, відповідно до яких особистість вибудовує і оцінює вчинки, як свої, так і інших суб'єктів і, перш за все, інститутів влади. Якщо правова культура виражає специфічний для людей спосіб діяльності, то права, свободи і обов'язки людини виступають як нормативно виражений спосіб взаємодії людей один з одним і з суспільством та інститутами влади в цілому.

Крім того, в сукупності вони є юридичною формою свободи, якою володіє особистість. Ця форма свободи ґрунтується на розумінні об'єктивної значущості закріплених в праві еталонів поведінки. Вона проявляється в можливості вибору і вчинення певних дій, в праві розраховувати на відповідну поведінку інших осіб, можливості вибору багатьох варіантів

незабороненої. Здатність людини вибрати те чи інше рішення і приймати його, обрати певну форму поведінки є умова і реальний прояв її волі.

Однак для того щоб вибрати найбільш оптимальний варіант поведінки, що відповідає, як внутрішнім переконанням і інтересам, так і вимогам суспільства, особистість має бути здатною до володіння достатнім культурним потенціалом. Стосовно до правової сфери мова повинна йти як про загальну, так і про правову культуру. Її високий рівень є неодмінною умовою належного здійснення особистістю своїх прав, свобод і обов'язків. Про правову культуру особистості можна мовити, по-перше, остільки, оскільки вона знає, розуміє, правильно осмислює та оцінює свої права, свободи і обов'язки; по-друге, оскільки вона реально ними користується в процесі своєї діяльності.

В структурі правової культури незрозумілим і шкідливим було б ігнорування *правової етики*. Завдання гуманізації суспільного і державного життя актуалізує питання про співвідношення діяльності представників юридичних професій, державних службовців, яка нерідко пов'язана з вторгненням в особисте життя громадян (privacy), де вкрай важливе в правовому суспільстві дотримання загальноприйнятих моральних норм і етико-правових правил, що втілюються в кодекси професійної етики для багатьох спеціальностей та посад. Це стосується як публічної сфери (етика державного службовця – судді, слідчого та ін.), так і приватноправового життя суб'єктів (етика договірних відносин, етика бізнесу та ін.).

Для сприяння розвитку правової культури до гідного рівня значущим є формування ключових етичних принципів у відносинах представників юридичних професій з громадянами, дотримання етичних основ влади, збільшення соціально-політичного потенціалу державної моралі, її впливу на суспільну правову свідомість, формування конструктивної, толерантної громадської думки, принципів соціальної поведінки, і, як наслідок,

забезпечення і підтримання того рівня правопорядку, якій забезпечує вільний суспільний розвиток.

Правова етика: вивчає прояв загальних норм моралі у специфічних умовах юридичної діяльності; досліджує етичну сторону професійної діяльності посадових осіб в правовій сфері; аналізує діяльність громадян в правовій сфері при вирішенні конкретних юридичних справ, юридичних колізій; сприяє створенню системи конкретних етичних вимог, що пред'являються як до представників юридичних професій, так і інших публічних суб'єктів; досліджує етику професійних відносин в правовій сфері на підставі аналізу законотворчої і правозастосовної практики.

Від етичної складової правової культури залежить якісне та ефективне виконання публічно-правових функцій інститутами влади; збереження честі, гідності, ділової репутації особи як вищої цінності. Відступ від принципів права, закону, будь-спотворене їх тлумачення і застосування суперечать не тільки правовим нормам, а й морально-етичним принципам [38, с. 88-90]. Правова етика може розглядатися як провідний ціннісний критерій правової культури. Вона виходить зі сприйняття права і закону як засобу реалізації морально-гуманістичних ідеалів суспільства.

Висновки та перспективи. Феномен правової культури має аналізуватися стосовно нової соціокультурної парадигми в умовах демократичного транзиту суспільства, переосмислення в його житті ролі права, прав людини, верховенства права. Необхідно уточнювати й методологію соціально-філософського осягнення правової культури в її сутнісному, структурному і функціональному вимірах з метою з'ясування її соціальної ролі, генезису структурних компонентів в контексті аксіологічного аналізу правостворюючих принципів, як індикаторів ступеня її розвиненості. Правова культура є об'єктом міждисциплінарного дослідження та аналізуватися зусиллями правової теорії, філософії права,

соціальної філософії. Правова культура підлягає вивченню в її сутнісному сенсі і функціональній взаємодії з правовою етикою.

Функціональний аспект інтерпретації правової культури втрачає сенс без його зв'язку з правовими цінностями, пізнаваними в рамках аксіологічного підходу до аналізу проблеми.

Якщо зміст функціонального підходу до правової культури полягає в з'ясуванні значущості її соціально-рольових характеристик, то головним критерієм правової культури залишається її відповідність найвищим ціннісним принципам права.

Важливо акцентувати на факторному аналізі цього феномену, що передбачає дослідження багатьох чинників впливу на сутнісні зміни та генезу структури правової культури, визначення пріоритетних, смислостворюючих елементів, що складають зміст правової культури, зокрема, правової науки, юридичної освіти, правового виховання тощо.

Нечемно тримати за межами правової культури такі компоненти, як правові доктрини, професійну правову практику, всі види юридичної діяльності, як в приватній, так і в публічно-правовій сферах, а також правову інформацію. Останнє наполегливо вимагає інтенсивна інформатизація правової сфери суспільства. До структури абсолютно закономірно відносять і систему правових цінностей, результати, досягнення суспільства в правовій сфері, юридичної теорії.

Зміна форм суспільного життя знаходиться під впливом інформаційно-комунікативних технологій, соціальних мереж Інтернет, цифровізації відносин між владою та суспільством. А це заохочує до дослідження форм правової комунікації, в яких здійснюється правове спілкування. Важливо вивчати також і зв'язок правової культури з правовою етикою, як її генетично обумовленої змістовної частини. Це актуалізовано сучасною тенденцією до «етизації» майже усіх сфер відносин між публічною владою та суспільством.

Література

1. Галиев Ф. Х. Правовая культура: социально-философские проблемы. *Мир политики и социологии*. 2016. №7. С. 182-190.
2. Бугаенко Ю. Ю. Концептуализация понятия правовая культура с позиций социальной философии. *Общество и право*. 2012. №. 4 (41). С. 316-320.
3. Галиев Ф.Х. Правовая культура и социальные нормы: монографія. М.: NOTA BENE, 2010. 174 с.
4. Галиев Ф. Х., Комаров С. А. Правовое государство и правовая культура: взаимосвязь и взаимообусловленность. *Юридическая наука*. 2016. № 6. С. 10-14.
5. Абызов Р.М., Абызова Е.Р. Правовая культура и правовое сознание как признаки правового государства. *Философия права*. 2012. № 4. С. 84-87.
6. Галиев Ф.Х. Правовая культура и традиционная картина мира. *Право и государство: теория и практика*. 2009. № 8 (56). С. 129-132.
7. Сальников В.П. Правовая культура как фактор стабилизации современного общества. *Вестник Нижегородского ун-та им. Н.И. Лобачевского. Серия: Право*. 2001. № 1. С. 187-189.
8. Куликова А. В. Правовая культура в рамках социологического подхода: содержание понятия, его особенности. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки*. 2006. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-kultura-v-ramkah-sotsiologicheskogo-podhoda-soderzhanie-ponyatiya-ego-osobennosti>
9. Ольмезов В. Моніторинг стану правосвідомості громадян у державному управлінні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 4 (19). С. 160-167.
10. Орехова Н. Л. Соотношение понятий "правовая культура" и "правовой менталитет". *Теоретическая и прикладная юриспруденция*. 2020. №1.

URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sootnoshenie-ponyatiy-pravovaya-kultura-i-pravovoy-mentalitet>

11. Байниязов Р.С. Понятие правовой культуры как реализации правосознания. *Правовая культура*. 2011. № 1(10). С. 8-12.
12. Семенова М.В., Овсянникова А.В. Правовая культура в Европе в свете проблемы правовой глобализации: теоретико-правовой анализ. *Znanstvena misel journal* 2021. №50. С. 33-36.
13. Арзамаскин Н.Н., Смирнов С.В. Эволюция правовой культуры российского общества в условиях глобализации. *Правовое государство: теория и практика*. 2010. № 4 (22). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-pravovoy-kultury-rossiyskogo-obshchestva-v-usloviyah-globalizatsii>
14. Семитко А.П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс: монография. Изд-во Урал. ун-та. Свердловск. 1990. 174 с.
15. Яковюк І. Правова культура. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Т.3. Загальна теорія права. Х.: Право. 2017. С. 483-486.
16. Чикеева З.Ч. Формирование правовой культуры студенческой молодежи в современных условиях: дисс... канд. юрид. наук. М., 1992. 169 с.
17. Жоль К.К. Методы научного познания и логика (для юристов). К.: Атика. 2001. 288 с.
18. Козловський А.А. Право як пізнання. Вступ до гнесеології права Чернівці: Рута. 1999. 295 с.
19. Шкода В.В. Вступ до правової філософії. Х.: Фоліо. 1997. 223 с.
20. Овчинникова А. П. Философские интерпретации правовой культуры. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10-2. Т. 1. С. 4-18.

21. Усманова Е. Ф. Правовая этика как элемент правовой культуры общества. *Символ науки*. 2016. №1-3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-etika-kak-element-pravovoy-kultury-obschestva>
22. Галиев Ф.Х. Цифровые параметры правовой культуры. *Евразийский юридический журнал*. 2012. № 2 (45). С. 52-54.
23. Кистяковский Б.А. Философия и социология права: монография. Изд-во Русского Христианского гуманитарного института. СПб. 1998. 799 с.
24. Петражицкий Л.И. Введение в изучение права и нравственности. Эмоциональная психология: монография. СПб., 1908. 284 с.
25. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права: монография. М.: изд-во Бр. Башмаковых. 1912. 300 с.
26. Houllemare Marie. Legal Culture. *Oxford Bibliographies in Atlantic History*, Trevor Burnard ed., New York, Oxford University Press. 2016. URL: <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199730414/obo-9780199730414-0274.xml?rskev=FI03Qm&result=105>
27. Смоленский М.Б. Правовая культура, личность и гражданское общество в России: формула взаимообусловленности. *Правоведение*. Изд-во С.-Пб. ун-та, 2003. № 1. С. 197-204.
28. Олейников С. Юридично значуща поведінка. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Том 3. Загальна теорія права*. Х: Право, 2017. С. 936-940. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18982>
29. Гурьянов Н.Ю. Правовая культура: сущность, структура, социальные функции: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Чебоксары. 2007. 21 с.
30. Алексеев С.С. Общая теория права. М.: Проспект. 2008. 576 с.

31. Сальников В.П. Правовая культура. *Актуальные проблемы теории права* / Под ред. К.Б. Толкачева и А.Г. Хабибулина. Уфа. 1995. С. 147-158.
32. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. 2-е изд. М., ИНФРА. М–НОРМА. 2002. 616 с.
33. Петручак Л.А. Правовая культура как детерминанта современного российского общества : монография. М.: Юриспруденция. 2012. 397 с.
34. Землин А.И. Права человека и ценность правовой культуры: монография. М. Автограф. 2002. 182 с.
35. Каландаришвили З.Н. Теоретико-правовой анализ понятийно-категориального аппарата правовой культуры. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2009. № 87. С. 123-132.
36. Скобелев А.Е. Понятие, структура и общая характеристика правовой культуры. *Известия Саратовского университета*. Т. 9. Сер. Философия. Психология. Педагогика. 2009. Вып. 1. С. 110-114.
37. Петров А. В. Правовая культура и ее структурные компоненты: проблемы генезиса. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2017. № 3. С. 167-173.
38. Усманова Е.Ф. Сущность и содержание коммуникативной функции правовой культуры. *Теория и практика общественного развития*. 2014. № 17. С. 88-90. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-i-soderzhanie-kommunikativnoy-funktsii-pravovoy-kultury>

References

1. Galiev, F. H. (2016). Pravovaja kul'tura: social'no-filosofskie problemy. *Mir politiki i sociologii*. (7), 182–190 [in Russian].

2. Bugaenko, Ju. Ju. (2012). Konceptualizacija ponjatija pravovaja kul'tura s pozicij social'noj filosofii. *Obshhestvo i pravo* (4 (41), 316-320 [in Russian].
3. Galiev, F.H. *Pravovaja kul'tura i social'nye normy* (2010). Moskva: NOTA BENE, 174 [in Russian].
4. Galiev, F. H., Komarov S. A. (2016). Pravovoe gosudarstvo i pravovaja kul'tura: vzaimosvjaz' i vzaimoobuslovlennost'. *Juridicheskaja nauka*. (6), 10-14 [in Russian].
5. Abyzov, R.M., Abyzova E.R. (2012). Pravovaja kul'tura i pravovoe soznanie kak priznaki pravovogo gosudarstva. *Filosofija prava*. (4), 84-87 [in Russian].
6. Galiev, F.H. *Pravovaja kul'tura i tradicionnaja kartina mira* (2009). *Pravo i gosudarstvo: teorija i praktika*. (8 (56)), 129-132 [in Russian].
7. Sal'nikov, V.P. *Pravovaja kul'tura kak faktor stabilizacii sovremennogo obshhestva* (2001). *Vestnik Nizhegorodskogo un-ta im. N.I. Lobachevskogo. Serija: Pravo*. (1), 187-189 [in Russian].
8. Kulikova, A. V. *Pravovaja kul'tura v ramkah sociologicheskogo podhoda: sodержanie ponjatija, ego osobennosti* (2006). *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. Serija: Social'nye nauki*. (1). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-kultura-v-ramkah-sotsiologicheskogo-podhoda-soderzhanie-ponyatiya-ego-osobennosti> [in Russian].
9. Ol'mezov, V. *Monitoryng stanu pravosvidomosti gromadjan u derzhavnomu upravlinni* (2013). *Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja* (4(19)), 160–167 [in Ukrainian].
10. Orehova, N. L. *Sootnoshenye ponjatyj "pravovaja kul'tura" y "pravovoj mentalitet"* (2021). *Teoretycheskaja y prykladnaja jursprudencyja*. (1). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sootnoshenie-ponyatiy-pravovaya-kultura-i-pravovoy-mentalitet> [in Russian].

11. Bajnyjazov, R.S. Ponjatye pravovoj kul'tury kak realizacyy pravosoznanyja. (2011). Pravovaja kul'tura. (1(10)), 8–12 [in Russian].
12. Semenova, M.V., Ovsjannykova, A.V. Pravovaja kul'tura v Evrope v svete problemy pravovoj globalizacyy: teoretyko-pravovoj analiz (2021). Znanstvena misel journal (50), 33-36 [in Russian].
13. Arzamaskyn, N.N., Smyrnov, S.V. Evoljucyja pravovoj kul'tury rossijskogo obshhestva v uslovyjah globalizacyy (2021). Pravovoe gosudarstvo: teorija y praktyka. (4 (22)). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-pravovoy-kultury-rossijskogo-obshchestva-v-usloviyah-globalizatsii> [in Russian].
14. Semytko, A.P. Pravovaja kul'tura sotsyjalistycheskogo obshhestva: sushhnost', protivorechija, progress. (1990): Sverdlovsk, (95 s.) [in Russian].
15. Jakovjuk, I Pravova kultura. (2017). In Velyka ukrai'ns'ka jurydychna encyklopedija : u 20 t. V.3. Zagal'na teorija prava. Harkiv: Pravo. (pp. 483-486) [in Ukrainian].
16. Chikeeva, Z.Ch. Formirovanie pravovoj kul'tury studencheskoj molodezhi v sovremennyh uslovyjah (1992): Diss. ... kand. jurid. Nauk: Moskva (157 p.) [in Russian].
17. Zhol', K.K. Metody nauchnogo poznaniya i logika (dlja juristov) (2001). Kyiv : Ataka. (86 p.) [in Russian].
18. Kozlovs'kyj A.A. Pravo jak piznannja. Vstup do gneseologii' prava (1999). Chernivci : Ruta, (295p.) [in Ukrainian].
19. Shkoda, V.V. Vstup do pravovoi' filosofii' (1997). Kharkiv: Vyd-vo Harkivs'k. un-tu. (689 p.) [in Ukrainian].
20. Ovchinnikova, A. P. Filosofskie interpretacii pravovoj kul'tury. (2014). Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Ser.: Jurisprudencija. (10-2 v.1), 4–18 [in Ukrainian].

21. Usmanova, E. F. Pravovaja jetika kak jelement pravovoj kul'tury obshhestva (2016). Simvol nauki. (1-3). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-etika-kak-element-pravovoy-kultury-obshchestva> [in Russian].
22. Galiev, F.H. Cifrovye parametry pravovoj kul'tury (2012). Evrazijskij juridicheskij zhurnal. (2 (45)). 52–54 [in Russian].
23. Kistjakovskij, B.A. Filosofija i sociologija prava. (1998).: SPb. Izd-vo Russkogo Hristianskogo gumanitarnogo instituta (799 p.) [in Russian].
24. Petrazhickij, L.I. Vvedenie v izuchenie prava i npravstvennosti. Jemocional'naja psihologija. (1908). SPb., (284 p.) [in Russian].
25. Shershenevich, G.F. Obshhaja teorija prava : monografija. (1912). Moskva: izd-vo Br. Bashmakovyh. (300 s.) [in Russian].
26. Houllemare, Marie. Legal Culture. (2016). Oxford Bibliographies in Atlantic History, Trevor Burnard ed., New York, Oxford University Press. URL: <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199730414/obo-9780199730414-0274.xml?rskev=FI03Qm&result=105>
27. Smolenskij, M.B. Pravovaja kul'tura, lichnost' i grazhdanskoe obshhestvo v Rossii: formula vzaimoobuslovlennosti. (2003). Pravovedenie. Izd-vo S.-Pb. un-ta. (1). 197–204 [in Russian].
28. Oleinykov, S. Jurydychno znachushha povedinka. (2017). In Velyka ukrai'ns'ka jurydychna encyklopedija: u 20 t. Tom 3. Zagal'na teorija prava: Kharkiv: Pravo, 936–940 [in Ukrainian].
29. Gur'janov, N. Ju. Pravovaja kul'tura: sushhnost', struktura, social'nye funkcii. (2006): avtoref...kand. filos. nauk: 09.00.11: Samara. 157 s. [in Russian].
30. Alekseev, S.S. Obshhaja teorija prava. (2008). Moskva: Prospekt. 576 s. [in Russian].

31. Sal'nikov, V.P. Pravovaja kul'tura. (1995). In Aktual'nye problemy teorii prava / Pod red. K.B. Tolkacheva i A.G. Habibulina. Ufa, 147–158 [in Russian].
32. Teorija gosudarstva i prava (2002): Uchebnik dlja juridicheskikh vuzov i fakul'tetov / Pod red. V.M. Korel'skogo i V.D. Perevalova. 2-e izd. Moskva: INFRA. M–NORMA. 616 s. [in Russian].
33. Petrushak, L.A. Pravovaja kul'tura kak determinanta sovremennogo rossijskogo obshhestva. (2012). Moskva: Jurisprudencija. 400 s. [in Russian].
34. Zemlin, A.I. Prava cheloveka i cennost' pravovoj kul'tury. (2002). Moskva: Avtograf. 182 s. [in Russian].
35. Kalandarishvili, Z.N. Teoretiko-pravovoj analiz ponjatijno-kategorial'nogo apparata pravovoj kul'tury. (2009). Izvestija Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gercena. (87), 123–132 [in Russian].
36. Skobelev, A.E. Ponjatie, struktura i obshhaja harakteristika pravovoj kul'tury. (2009). Izvestija Saratovskogo universiteta. Tom 9. Ser. Filosofija. Psihologija. Pedagogika. Vyp. 1, 110–114 [in Russian].
37. Petrov, A. V. Pravovaja kul'tura i ee strukturnye komponenty: problemy genezisa. (2017). Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. (3), 167–173 [in Russian].
38. Usmanova, E.F. Sushhnost' i sodержanie kommunikativnoj funkcii pravovoj kul'tury. (2014). Teorija i praktika obshhestvennogo razvitija. (17), 88–90 [in Russian].